

533

Fragmente istorice.

Despre boerii
din țera Făgărașului.

De

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Non quis, sed quid.

II.

Sibiu.

Tipariul tipografiei archidiececane.

1904.

Fragmente istorice.

Despre boerii din țera Făgărașului.

II.

Starea politică.

Din epoca colonisării romane nu avem alte puncte de mănecare, din cari se putem trage consecințe la starea politică a țerii Făgărașului, de cât urmele drumurilor și castrelor romane ce ating ținutul acesta.

Drumul roman ce ni-l arată Tabula Peutingeriană, că apucă de la Dunăre pe Olt în sus până la Turnul-roșu (Pórta lui Traian) trecând cataractele de aci spre Ardeal, — după părerea celor mai mulți specialiști în cauză — eșia în largul câmpului tocmai la satul Porcești lângă Olt (Rusidava), unde se află astăzi stațiunea căii ferate ce vine din România și se bifurcăză aci spre Sibiiu și Făgăraș.

Tocmai așa se bifurcă aci la vărsarea râului Sibin în Olt și drumul Romanilor, apucând o parte spre Sibiiu până la *Apulum* (Alba-Iulia), alta spre Făgăraș până la *Ponsvetus* (după Fr. Müller: *Pontevetere*) trecătorea de la Heviz spre Ugra, și de aci spre valea Têrnavei la Sighișóra, Mediaș etc.

În privința acestui drum pe Olt în sus încă sunt două păreri, una mai vechiă (de care m'am fost legat și eu în introducerea I), ce susține, că drumul de la Turnul-roșu s'a continuat în sus pe partea dréptă a Oltului — (urme romane se află pe la Săcădate, Cincu mic, Ugra etc.) — În contra acestei păreri se opune gravitatea Oltului spre dealurile de-a drépta, cari prin spălarea apei lasă după sine rîpe înalte și precipitose, pe unde nu se pôte face lesne nici conserva un drum stabil; apoi împrejurarea că drumul pe partea dréptă a Oltului cu destinațiune de-a trece spre valea Têrnavei, n'ar fi avut necesitate de podul de la Heviz.

Altă părere e mai nouă, carea duce drumul de la Porcești în largul câmpiilor din stînga Oltului, pe unde merge acum atît calea ferată, cât și drumul principal de țeră spre

Făgăraș, Șărcaia până la podul de la Heviz, unde între Heviz-Fântâna și Ugra se află urmele castrului *Ponte-Vetere*, ca apărare la trecerea drumului peste Olt spre regiunea Târnavei.

În contra acestei păreri militéză numai impedimentele rîurilor torențiale celor multe, ce curg din Carpați spre Olt și necesiteză multe poduri lungi.

Considerând însă, că pe ambele rîpe ale Oltului se află urme de caestre romane (póte că chiar și cetatea de la Cârța și cetatea vechiă dintră Făgăraș și Becleanu lângă Olt, ce tradițiunea o atribue lui Negru-Vodă, au fost caestre romane), — e probabil, că Romanii au avut pe ambele rîpe ale Oltului câte un drum, unul principal, altul lateral, ca și astăzi.

Afară de drumul spre Olt mai avem și alt drum roman, ce atinge ținutul Făgărașului, pe acela ce trece din Valea-Dâmboviței prin Bran (după Bedeus Atlas *Stenae*) spre castrul roman de lângă Rêșnov (ale cărui urme le-a descoperit Tocilescu) probabil în legătură cu podul de la Heviz și cu o ramificațiune spre Brețcu și Oituz, pe unde Bedeus în Atlas pune *Praetoria Augusta*.

Trecând acum peste întunerecul evului mediu cu incursiunile barbare, din calea cărora și locuitorii din țera Făgărașului — ca și pe aiurea — se trăgeau la munți, pe ale căror vârfuri și coste și astăzi se mai cunosc rozórele arăturilor acoperite acum de copaci seculari, precum și unele șanțuri și ruine de castele vechi, ca cel de la Bréza a lui Negru-Vodă, și de mănăstiri subterane scobite în pétră sau ascunse prin peșteri etc., — când eșim la ziorile mileniului nostru ne întimpină primele raze de noțiuni istorice, ce se aruncă și peste ținutul Făgărașului.

Dintră popórele asiatice sosite prin evul mediu în Europa atingând mai de-aprópe pe Români — numai Bulgarii la Dunărea inferióră (secl. VIII) și Ungurii la Dunărea de mijloc (secl. IX) fundară staturi stabile.

Intră ele situat, Făgărașul deveni mai întâiu sub sfera de dominațiune a imperiului Bulgaro-Vlach, ceea-ce constată chiar și actul din anul 1231, ce zice: *a temporibus jam quibus ipsa terra Blachorum terra Bulgarorum existisse fertur — ad ipsam terram Fugros tenta, etc.*

După colonizarea Saşilor întră Murêş şi Olt (secl. XII) şi a cavalerilor teutoni în ţera Bârsei (secl. XIII) ţera Făgăraşului deveni tot mai mult sub periferia dominaţiunei ungare, cădënd adese-ori ca mărul de cértă întră regii Ungariei şi ţarii Bulgariei, şi mai la urmă a următorilor acestora în domnia Valachiei, cari mai ţineau la vechiul drept tradiţional eredit de la imperiul Bulgaro-Vlach al Asanişilor.

Dacă stă aceea, ce e o consecinţă naturală, că după părăsirea Daciei din partea lui Aurelian, locuitorii rămaşi s'au constituit separaţi în provincii arondate după necesitatea topografică, — apoi stă şi aceea, ce ne spune Haşdeu (în istor. Crit.) că şi Făgăraşul a avut în fruntea sa domnitori din familia Basarabilor, dintre cari unul pe care tradiţiunea l'a numit Negru-Vodă (1185—1215) de la Făgăraş trecënd peste Carpaţi, — reconstituì statul Valachiei sub dinastia sa.

Pe la anul 1241 Basarab-Ban opreşte la Turnu-roşu trecerea în ţera Ulaghilor a Mongolilor conduşi de comandantul lor Orda, — ear' pe la anul 1296—1300 Basarabul Stefan Vodă Mailat în alianţă cu voievozii

secuilor Roland și Ladislau fortifică castelul Făgărașului în contra regelui ungar.

Vladislau Vodă Basarab, pe care Bedeus (în atlas) îl numește Vlaicu, cu toate, că prin castelanul său de la Dâmbovița, Dragomir, bătuse óstea lui Ludovic la obârșia Dâmboviței aprópe de Bran, totuși după aceea la anul 1372 în prețul rescumpărării sorusei și a cumnatu-sau Strasimir țar al Bulgariei, din captivitatea regelui, recunoscând supremația acestuia, confere consângenului său Ladislau de Dopka domeniul Șercăii. — (confr. cu Introducerea I. — V. col. Hurmuzaki de Densușianu la anul 1373 c. XLVIII). Tot acest Vladislau-Vodă la anul 1371, la stăruința fratelui său Radu, locțiitorul ducatului țerei Făgăraș, institue de episcop în Făgăraș pe Chariton, care la anul 1380 fű chiămat ca metropolit al Ungro-Valachiei.

Mircea Vodă Basarab, independent, cu datul din Argeș 23 Decembre 6900 (1392) confere boerilor săi *Stanciul Egumenul* și *Calin* posesiunea satului Scorei, titulându-se: *Nos Ioannes Mircsa Dei gratia Princeps et Vajvoda totius Regni Valachiae incipiendo ab Alpibus usque ad confinia Turtariae, totiusquae Terrae Fogaras perpetuus Dominus.*

Ear' ca martori sunt subscriși
1. *Vlad-Vornicul*, 2. *Dragan Ban*, 3. *Jupan Algia*, 4. *Groza Moldovan*, 5. *Jupan Aga Holdovics Logofet*, (v. Col. Hurmusachi CCLXXXII: de N Densușianu, care notéză, că traducerea latină ar fi după original slavon, ceea-ce însă e necunoscut). — Mircea are diplomă originală și în limba latină despre tractatul cu regele Poloniei din anul 1391 cu sigil asemenea latin, și cu inscripțiunea: *Mircze Vaivoda transalpin. ban de CZWRINIO* l. c. CCLXXV. — Se află și în colecțiunea mea o copie după transumtul conventului Monostor din a. 1727 ce cuprinde diploma de mai sus citată a lui Mircea-Vodă dată lui Stanciu Egumenul și lui Calin din Scorei.

Tot de la *Mircea-Vodă* avem în traducere magiară, ce o am aflat la familia Socaciu din Mândra, donațiunea datată din Argeș la 20 Iulie 6908 (1400) în favorul boerilor sei *Micu* și *Sztoia* din Mândra, unde se tituleză (în traducere magiară): *En Mirtze-Vajda Isten kegyelmeségből egész Havasalföldének Vajda azok biralkodom egész az Dunaig és az havason által Fogaras vidéken az Oltig*. Ca martori ai Christovului sunt scriși:

1. *Vlad*, 2. *Ivan*, 3. *Nelka*, 4. *Luca*, 5. *Stanil*, 6. *Marin*, 7. *Kozte* 8. *Bratul*, 9. *Buda*, 10. *Bla (?) Logofet*.

Unde, și prin cine s'a făcut traducerea? n'am aflat, — și în colecțiunea mea se află numai o copie simplă.

De la *Mircea-Vodă* mai avem un Chrisov în traducere făcută „de pe limba slavonescă pe limba românescă de protopopul Vasilie în 10 Iunie 7225 (1717)“ — și din limba română în cea nemțescă la 8 Ianuarie 1733 de Ionas Mone, și de dascălul nemțesc din castelul Făgărașului, ambele aflate de mine și decopiate la Ioan Borcea din Vad, cuprindând donațiunea făcută boerilor *Borcea și Calian* peste satul Branîștea Ureșii și Vadul Șercăii apoi muntele Lăreștilor.

Titulatura acestui Chrisov tradusă în limba română sună astfel: *Io Mircea-Velic Voivod cu mila lui Dzeu oblăduind și domnind tótă țera munte-nescă, încă și laturea tatarului, și hotarul de sub munte și pe tótă Dunărea etc.*; ear' ca martori sunt subscrișii: 1. *Jupân Vlad*, 2. *Dragovan*, 3. *Aldea*, 4. *Aga*, 5. *jup-Bran*, 6. *Cristian*, 7. *j. Vulcan*, 8. *j. Luca*, 9. *j. Cioban*, 10. *Stan Drășan*, 11. *Aldea Velic Logofet, și cu Badea carele am scris acest Chrisov*.

Datul acestui Chrisov nu se p^ote şti cu siguritate, pentru-că traducătorii l'au substituit cu datul traducerii din anul 1717, ceea-ce a dat ansă unora de a 'l corege cu anul 1417. Originalul — după spusa b^oetrânului grănişteriu Borcea — a fost predat comandai regimentului de granişă în Orlat, de unde nu l'a mai c^op^otat înd^or^opt.

În fine sentinţa Tribunalului boeronal de 12 asesori sub presidiul castelanului *Paul de Tomor* din Făgăraş la 26 August 1511 se prov^ocă la Chrisovul lui Mircea-Vodă, prin care s'a fost conferit odini^oră boerului *Kozta* posesiunile din Viştea inferi^oră şi superi^oră, şi jum^otate din Arpaş.

Actul se cuprinde în transumtul capitlului Albense estradat la anul 1843 lui Popa Şandru de Vişt.

Ca boeri asistenţi actului din 1511 figur^oză : *Many de Comăna, Algya Bika de Voivodeni, Comşa de Rusol, Costisel de Eadem, alter Algya de Vad, Petra Oltan de Sinka, Stoika de Bethlen, Bagya de Drieh, Roman de Utsa, Stancsul de Arpas, Bagy Jurko de Berivoy et Manoila de Ilyen.* — (publ. în Monumente pentru istoria ţerii Făgăraşului de N. Densuşianu; — se află şi în col. mea).

Vlad-Vodă Dracul cu datul din Târgoviște în 20 Ianuarie 6940 (1432) donază lui *Roman* nepot al lui *Stanciu Boer*, satele *Voivodeni*, și *Sasciorii Loviștei*, precum și din *Sâmbăta de sus* părțile lui *Bajku* și ale lui *Vlad*, dimpreună cu muntele *Moșul*. — *Chrisovul* se cuprinde în transumatul *Conventului Monostor* din anul 1727 în traducere magiară, în care titulatura sună în următorul text: *I. Vlad Isten kegyelméből Vajvoda és Ura és Biraja az egész Oláhországnak és Havasakon túl az Omlásnak és Fogarasnak Herczege*. Ca martori ai *Chrisovului* — în cât s'au putut descifra — sunt următorii: *Voicu Vornic* úr, *Todor* úr, *Nan* úr, *Stancsu* és *Mircsa a Bátya*, *Racz*, *Tatul*, *Pralya* úram és *Stancsu Honoj*, *Stojka Vistier*, *Semin* ásztnok, *Bagya Lovaszmester*, *Stefan* az íródeák és *Mihaila*, (în col. mea, și reprodus în col. *Hurmuzachi* de *N. Densușianu* la anul 1432).

Tot de la acest *Vlad-Vodă* avem *Chrisovul* datat din Târgoviște la 18 Iulie 6945 (1437) în traducere română din cea slavonescă făcută la biserica *Stului George* cel vechiu în 14 Octobree 1752, prin al cărui înțeles se confere lui *Tatul*, lui *Ursul*, și lui *Radu Stan sin Bera*, și lui *Godea*

satul Mărgineni. Titulatura lui Vodă în traducere română sună astfel: *Io Vlad-Voevod cu mila lui Dumnezeu și cu darul dumnezeesc Domn și Stăpânitoriu a tótă țera românescă și a Plaiurilor, și Domn Herczeg la Amlaș și la Făgăraș*, — ear' ca martori ai Chrisovului sunt puși: jupân Voicul, jupân Todor, j. Nanul, j. Stan, j. Radu Borcea, j. Nan Pascal, j. Dimitrie Spătar, j. Stoica postelnic, j. Simion Stolnic, Miclea paharnic, Badea Comis, Stefan Logofăt, — (în col. mea o copie ce o am găsit la familia Urs din Mărgineni,

Tot în Mărgineni am aflat și o traducere din limba română în cea magiară și autenticată prin doi acesori din Făgăraș în 1 Iulie 1758, cu adaosul în limba germană: *Das Original soll bei Danila Tempea in 1846 abgebrannt*).

De la *Vlad-Voda III* avem un Chrisov cu datul din Têrgoviște la St. George 6960 (1452) în traducere română, ce o am aflat la familia *Mailat* din Dezani, în sensul căreia numitul Vodă dăruiește boieriului Stanciu Mailat de Dezsani a treia parte din hotarul Dezsanului cu munții Presaca, Isvorul și Zerna, titulându-se: *Eu în Domnul credincios bun creștin și de Christos iubitor Io Vlad-*

Voivoda și din mila lui Dumnezeu Domn și Stăpânitoriu a tótă Valachia cu Dachia Ardélului părților de cătră munte anume de la Almaș și Făgăraș; — ear' ca martori figuréză: Eu Mani Udriste de 70 ani, — eu Dan Todor Stanciul 87 ani, — eu Pahulea Stan Vistieriul 99 ani, — eu Neagoie Stan Stolnicul 86 ani, — eu Duca Vornicul 97 ani, — eu Ioan Manea comesul 107 ani, — eu Ioan Bucur Spătariul 110 ani, — eu Don Duca Supil de 88 ani, — eu Stanciu Vlad Vornicul 79 ani, — eu Mihai Don Secretar 100 ani, — eu Dumitru Bucur Spătar 89, — eu Stoian Negreș Stolnic 99 ani, — eu Coson Sahalod Vornic 103, — eu Oprea Oriski vistieriul 109, — Pahulea Stupici vistieriul m. pr., Ioan Vlad m. pr. Voivod. S'au scris în Têrgoviște la St. George la anul facerii 6960 (1492). De cine e tradus nu se spune.

De aci încolo nu mai dăm de Chrisóve donaționale din partea domnilor transalpini ca Duci ai Făgărașului, — ear' cari vor mai fi ăsiatat s'au reținut în schimb cu diplomele de nova donatione, sau se mai gădesc numai prin archivele autorităților superioare.

Aflaiu însă, că Vlad IV Țepeș (1456—1462) a cercat să în-

introducă călugări de ritul grecesc în mănăstirea Cisterciensilor de la Cârța (de Candelis), despre a cărei origine antică nu se găsesc date sigure (J. K. Schuller, Siebenb. Geschichte § 82). — În diploma lui Andreiu II de la anul 1223 se confirmă de nou donațiunea făcută acestei mănăstiri, dar' de când există vechia donațiune? nu se știe! — În diploma lui Mircea Vodă din anul 1391, prin care se dăruiește lui Stanciu Călugăru și lui Calin satul Scorei, se descriu hotarele acestei posesiuni, începând la Olt de la *cetatea* de lângă Kertz în sus pe valea Opatului etc.

Urmele acestei cetăți probabil au rămas de la vr'un Castru roman, pe ale cărui ruine mai târziu s'a în-cuibat vr'o mănăstire de ritul oriental, pe carea apoi o au ocupat Cisterciensii — exemptam de Blaccis — căci altcum Țepeș n'ar fi avut titlu de reocupațiune.

În fine știm din istorie, că Mihnea-Vodă (1508—1510) alungat din domnia Valachiei, cercă în favoarea sa o rescólă a boerilor din țera Făgărașului, dar' fú omorît în Sibiiu, și resculaților li-se confiscă averile, despre care avem urme la familiile lui Vlad de Ucea, și ale boerilor Solomon

și Vancea de Șinca, ai căror următori le rescumpărare — după cum se vede din diploma Mariei Christiernă la anul 1598, în care se zice: *tempore quondam Michnae Vaivodae multi boerones hujus terrae (Fogaras) de sub obedientia castellanorum alienati etc.*

De aci încolo încetază ori-ce amestec ulterior al Domnilor Valahiei în afacerile țerei Făgărașului, despre care Timon scrie, că a durat până în secl. XVI.

De altă parte însă e constatat, că în măsura decadentei de ingerință a voievozilor transalpini ca Duci ai Făgărașului în treburile acestui ținut, se introduce tot mai intensiv puterea statului ungar și peste țera Făgărașului.

Incepând de la colonizarea Sașilor întră Murăș și Olt vedem, că acești colonisti ocupă și în stânga Oltului vr'o câteva puncte strategice, precum e Avrigul, Cârța și Șercaia, pe unde și acum se mai află rămășiță din ei.

Regele Andreiu II cu privilegiul dat colonistilor Sași în anul 1224 îndreptățește pe acestia a folosi pădurile Românilor la olaltă cu acestia, ear' cu diploma din anul 1222 concese cavalerilor teutoni din țera

Bârsei sã nu plãtescã vamã când trec prin țera Sãcuilor și a Romãnilor.

Tot regele Andreiu II, cum am amintit mai sus, la anul 1223 confirmãnd de nou mãnãstirea din Cârța, îi mai adaugã și un pãmânt rupt de la Romãni (*exemptam de Blaccis*).

La anul 1231 vedem cã Capi-tlul de Alba-Iulia dã adeverințã despre împãciuirea lui Gall al lui Wydh din Bord cu Thrul al lui Choru în privința moșiei Boje (Voila) de lângã Zumbuthel (Sãmbãta) din țera Fãgãrașului.

Adunarea obștescã a nobililor Sãcuilor, Sașilor și Romãnilor din Ardeal ținutã la Alba-Iulia în anul 1291 adjudecã pretendentului Ugri-nus moșiile Fãgãraș și Sãmbãta, ca ereditate de la protopãrinții sei. — Se vede însã cã cercarea lui Ugri-nus de a pune mânia pe Fãgãraș n'a reușit, deore-ce curẽnd dupã aceea gãsim pe voievozii Sãcuilor Roland și Ladislau (Apor) în concu-rențã cu Stefan Mailat fortificãnd castelul Fãgãrașului.

Vladislau Voda transalpin — dupã cum am arãtat mai sus — în prețul rescumpãrãrii sorusei și a cumnatului seu Strasimir din capti-

vitătea regelui Ludovic, trebui să recunoscă supremația acestuia, ceea ce se vede și din diploma donațională dată rudeniei sale Ladislau de Dopca din anul 1372; — ear' regele demandă a se fortifica castelul Branului (1377).

Regele Mathia Corvinul la anul 1464 confere districtul Făgărașului lui Ioan Geréb de Vingarth, vicevoivoda al Ardealului, a cărui soție Sofia a fost soră cu Elisabeta Szilágyi soția lui Ioan Hunyady și mamă a regelui Mathia, în considerațiunea meritelor câștigate pentru familie și patrie. Acest Ioan Geréb avu cu soția sa Sofia cinci copii, dintre cari doi, Ladislau și Mathia au fost unul după altul episcopi catolici în Ardeal, — ómeni puternici ca și tatăl lor.

Dar' cu tótă acéstă legătură de rudenie a familiei Geréb cu regele, Mathia re'ntors din expedițiunea în contra lui Stefan cel Mare din Moldova la anul 1467 în conțelegere cu magnații sei hotărește, ca provinciile Rodna, Făgăraș și Omlaș să nu se mai dăruescă la particulari, ci să se lase la mâna regelui, ca să le pótă conferi — după trebuință — voivođilor Moldovei și Valachiei transalpine.

Sașii, vecini Făgărașului observând atitudinea cea schimbăcioasă a regelui, care strîmătorit de bani, vîndu (1467) și satul liber Rășinari comunității Sibiiului pentru suma bagatelă de 250 fl., creșură a fi timpul cel mai potrivit de a pune ei mîna pe districtul Făgărașului.

Ca pregătire spre acest scop ei se jeluiră în mai multe rînduri la regele, că nu mai pot trăi de jafurile Românilor, etc.

Intr'aceea Ioan Geréb simțind că Sașii au cerut de la regele să li-se confere lor districtul Făgărașului, protesteză sub cuvînt că lui i-se dăruise mai de 'nainte (colecțiunea Hurmuzachi de N. Densușianu 1469).

Totuși după cum ne spune Marienburg (în Geogr. Siebenbürgens II, pag. 140) Sașii esoperară de la regele Mathia peste districtul Făgăraș litere donaționale (?) și un decret cătră locuitorii districtului, în care Regele zice: *certiores redditus sumus, quod egregius Udristya, qui districtum illum de nostra voluntate tenuit, his diebus obivit; quare districtum ipsum et consequenter vos omnes fidelibus nostris Saxonibus septem sedium Saxonicalium, ex quo etiam alioquin super ipso districtu*

videm Saxones omnia jure habent, dedimus eisdem sedibus et applicavimus.

Cine a fost acel egregius Udriste și cum a venit el să stăpânească districtul Făgărașului? nu putem ști. Se vede însă, că a fost din dinastia lui Vlad Țepeș și a lui Radu cel Frumos, cari domniau pe atunci în Valachia transalpină, și ca Duci ai Făgărașului vor fi trimis aici pe omul lor — ca și Vladislau pe frate-său Radu — să administreze districtul — cum zice regele — cu voia lui — *de nostra voluntate*. O. Leca (în Familiile boerești) identifică pe Ugrinus cu Udriste și i aduce în legătură cu Văcăreștii etc. Dar' deore-ce numele *Udrea*, *Udriste*, occură și la alte familii boerești: precum la Năsturel, Herescu ș. a., se vede că a figurat numai ca nume de botez.

Pretendenții Făgărașului Geréb simțind cu ce rezultat se întorc trimișii Sașilor de la regele, li-au ținut calea prin niscari-va Români, cari bătându-i li-au luat cărțile, — ceea-ce se vede din noua diplomă confirmatorială dată Sașilor la anul 1472 — (col. Hurmuzachi de Densușianu la anul 1472).

Dar' nici Sașii n'avură pace în promisa lor posesiune, pentru-că fa-

milia Geréb — cu tótă opreliştea regelui din anul 1473 — apucase a ridica castel în Făgăraş, şi episcopul Matheiu Geréb din Alba-Iulia la anul 1486 titulându-se: *Nos Mathias miseratione divina Episcopus Transilvaniensis Dominus Castri et terrae Fogaras ac possessionis de Vingarth etc.* — avea pe Blasius Kyro de Castelan al Castrului Făgăraş (extract în col. mea).

Pe de altă parte şi Voievozii transalpini, ca Duci ai Făgăraşului nu curmau de a-şi manifesta dreptul lor tradiţional la stăpânirea Făgăraşului. Aşa Radul Vodă, care în actul din anul 1503 (col. Hurmuraşi de N. Densuşianu) se titulază: *Radul Dei gratia dux de Amlas et Fogaras* — cere prin mijlocirea regelui din Polonia de la regele Ungariei, ca să 'i restituie ducatele Amlaş şi Făgăraş; — ear' Mihnea Vodă alungat din domnia Valachiei cărcă cu rescóla boerilor din ţera Făgăraşului a-şi reocupa scaunul (1510).

De aceea cu tot dreptul scrie Timon şi alţi cronologi (Benkő în *Trans. specialis etc.*) că influenţa domnilor transalpin ca Duci ai Făgăraşului a durat până în secl. XVI.

Pe timpul regelui Mathia (1469) apare Macarie, ca episcop ortodox

în Galații Făgărașului, care cere de la Magistratul Sibiiului să 'i scôtă simbria de la credincioșii sei din pământul săsesc.

Regele Ungariei Vladislau II donase Castrul Făgăraș lui Ioan Corvinul, pentru care Sașii protesteză în contra acestei donațiuni (1503). — La anul 1507 Făgărașul se află în administrarea Castelanului *Stefan Tokos*, care — după cum spune Benkő (în Trans. spec. § 175) — în literile familiei Boer de Becse se titulază: „*Nos Stephanus Tokos arcis Fogaras Castelanus* (1507)“. Fost'a acest Tokos vr'un călugăr catolic ca sucesorul său Tomori? nu putem ști. Dar' din praxa regilor, că pe la locurile schismaticilor trimiteau pentru administrare mai cu sémă bărbați din cler, cu misiune de propagandă, e probabil că și el va fi fost vre-un popă catolic.

După Tokos curênd (1509) apare în capul Făgărașului Paul de Tomor, care la început se titula: *Nos Paulus de Tomor, capitaneus ac Castelanus castrî et terrae Fogaras*, — ear' pe la anul 1516: *Nos Paulus de Tomor Capitaneus Castrorum Fogaras et Munkacs, nec non Camerarius salium regalium partium Regni Transilvaniae, ac administrator*

proventuum Abatiae de K. Monostra. — De altcum cu titulaturile lui Paul Tomori ne vom mai întâlni în partea specială a boerilor de Făgăraș, pentru că activitatea lui în țera Făgărașului a fost destul de mare. Paul Tomori, care pòrtă predicatul de Szucsak, o comună din comitatul Clujului (după Nagy Iván „Magy. családok“...) s'ar fi născut în comitatul Gömör, ear' familia sa, din care și Stefan Tomori, pe la anul 1514 vicevoivodă al Ardealului, luase numele de la comuna locuinței sale Tomor din comitatul Abauj.

Paul Tomori întrase pe cariera militară, dar' văduvit de două-ori întră în cinul călugărilor Capistrani, și din ordinul lui Ioan Bornemissa, care guverna Ardealul în numele Regelui, veni la Făgăraș ca căpitan suprem, unde presidând în scaunul boeronal de 12 asesori luà la revisiune documentele boerilor, aducând sentințe după vechiul obicei, al ținutului, pe cari apoi le confirmară principii Ardealului.

Paul Tomori ca popă catolic, întră multele sale agende lumești nu uità nici de cele sufletești, convertind la catolicism familia boierului Mateiu Mailat din Comăna cu

șese copii ai sei, Comșa, Ioan, Negoită, Zehan alias Stefan, Dumitru și Marta; dintră acestia Stefan deobligat la miliție ajunse cubicular la curtea regelui Ludovic II, de unde adunând ceva parale cumpără prin tatăl seu Mateiu domeniul Crihalma de lângă Comăna, și luă în zălog și moșia boerilor Vlad Uscațul din Vlădeni și Țânțari (Szunyogszék), de unde luă și predicatul Mailat de Szunyogszék. Paul Tomori recomandă regelui confirmarea cumpărături domeniului Crihalma, sub cuvânt că totă familia lui Mailat a trecut la catolicism.

Paul Tomori ajungând arhiepiscop de Calocea (1522) luă comanda trupelor lui Ludovic II în bătaia de la Mohács (1526), acolo cădù împreună cu regele, dar' Stefan Mailat scăpă.

După căderea de la Mohács voivoda Ardealului Ioan Zápolya se proclamă de rege al Ungariei în contra lui Ferdinand I, cu care după mai multe lupte se încheiă la anul 1538 o pace secretă, prin care Ferdinand ținù Ungaria de nord și de vest, ear' celelalte părți cu Ardealul rămân în stăpânirea lui Zápolya. Acesta denumise încă la anul 1535

de voivod al Ardealului pe Stefan Mailat, care însă la 1540 trecând în partea lui Ferdinand fu asediat prin Turci, concomitați de voievozii Moldovei și Munteniei, în castelul Făgărașului, de unde prins fiind se espedă în cele șapte turnuri Edicule din Constantinopol (1541) unde și muri ca captiv la anul 1551.

Cât timp a domnit Stefan Mailat peste Ardeal a confirmat — între altele — mai multe sentințe de ale tribunalului boeresc din Făgăraș, în cari el se titulază: „*Nos Stephanus Mailath Liber Dominus terrae Fogaras, Vaivoda transilvanus et siculorum Comes*, etc. Dintre atari diplome confirmaționale, cu cari ne vom întâlni în partea specială a acestui op, amintim aci pe cea dată boerilor Ciurila din Grid la anul 1535, în care se face provocare la sentința tribunalului boeronal din Făgăraș adusă la anul 1527, sub presiuniul castelanilor de Făgăraș Nicolaus et Laurentius de Thomor. Acești doi castelani ai Făgărașului figurează ca atari și în diploma confirmatorială a boerilor Taflan din Mundra din anul 1520, în care numiții castelani numesc pe antecesorul lor (Tomori Paul) *fratele nostru*

din ceea-ce reese că ei au fost substituiți în absența lui Paul Tomori pe la Munkács, K. Monostor și pe la ocele regale de sare, ce le administra, și mai cu sémă după-ce a fost denumit arhiepiscop de Caloccea, — prin urmare e greșită părerea unor scriitori, cari vor din Nicolaus și Laurențiu de *Thomor* să facă *Gomor*.

La anul 1532 domeniul Făgărașului fu conferit lui Toma Nadasdy, care de aceea se și titulază: *perpetuus Dominus terrae Fogaras*, dar' denumit fiind de Palatin al Ungariei, el cedă acest domeniu surorii sale Ana, măritată după Stefan Mailath Voivodă al Ardealului, carea și după captivitatea bărbatu-seu administrază domeniul seu, estradă mai multe diplome confirmatoriale pentru boerii din ținutul Făgărașului, cu cari ne vom întâlni în partea specială, și în cari ea se titulază: *Nos Dei gratia Anna de Nadasd spectabilis ac Magnifici Domini quondam Stephani Mailat Vaivodae transilvaniensis et sicularum Comititis — Relicta, etc.*

Fiu-seu *Gavriil Mailath* vëndú domeniul Făgăraș lui Zápolya și se trase în părțile Ungariei superioare stapânite de Maximilian, și după el

se duseră și unchii sei catolisați, din cari probabil se trag Mailateștii din Ungaria.

După mórtea lui *Ioan Zápolya* (1540) urmă în domnia Ardealului minoreanul seu fiu *Sigismund* sub tutela mamei sale *Isabela*, care vëndu domeniul Făgărașului lui *Gaspar Békes* pentru 20,000 fl. Acesta însă pentru infidelitate îl perdù, sub *Bathoreștii* următori în domnia Făgărașului.

După mórtea lui *Sigismund Zápolya* (1571) se alese de principe domnitoriu al Ardealului *Stefan Báthori* de *Somlyó*, care apoi, chîămat fiind de rege al Poloniei (1575) lasă în locul seu de ocârmuitor al Ardealului pe frate-seu *Cristofor Báthori* (1575—1581) — ear' fratelui al treilea *Balthazar Báthori* confere districtul Făgărașului unde confirmă și el mai multe acte boeronale (vedi partea specială); titulându-se: *Nos Balthazar Báthori de Somlyó Comes et haeres Dominusque terrae Fogaras perpetuus, nec non illustrissimi Principis Transilvaniae consiliarius etc.*

In diploma confirmatorială din anul 1590 a lui *Balthazar Báthori* dată boerilor *Dragomir* din *Mundra* despre un schimb de realități, se

amintește că actul s'a încheiat în scaunul celor 12 boeri sub presidiul lui *Cosmus Horvat Petrityevich Praefectus arcis Fogaras et consiliarius Ill. Principis Transilvaniae* etc. (1558).

Tot Balthazar Báthori confirmă la anul 1593 și familia Dobrin de Bucium în boeronatul ei, dar' astădată nu pe baza unei sentințe a tribunalului boeresc, ci din propria autoritate ca: *perpetuus verusque Dominus terrae Fogaras*, demandând lui *Francisco Literati Provisori arcis nostrae Fogaras* și celor 12 boeri ai scaunului să esecute noua sa donațiune.

Pe timpul lui Christofor Báthori, 1577, apare un episcop ortodox la Vlădeni (C. I. Kemény in trans. 1688).

După Christofor Báthori urmază fiul seu minorel *Sigismund Báthori* în stăpânirea Ardealului (1581), care se căsătorî cu Maria Christierna sora lui Ferdinand II, în expectativa, că neavînd copii Ardealul să devină eară în stăpânirea austriacă. Dar' Sigismund, pe cât de căpăținos pe atît și nestatornic și săturat atît de domnia Ardealului cât și de nevastă-sa, părăsi pe ambele, și după-ce încercă din nou a se pune în stăpânirea Ardealului, și-'l părăsește din nou, în fine

lasă în locul seu de voivod al țerii pe vărul seu cardinalul *Andrieu Báthori* (1599).

Sigismund Báthori conferi domeniul Făgărașului soției sale *Maria Christierna* sub titlu de dotă. — De la ea au rămas și diplome confirmatoriale pentru boerii făgărășeni, întră altele a nume pentru familia Penchy de Veneția din anul 1597, și pentru familia boeronală Byka de Voivodeni din anul 1596, în cari ea se titulază: *Nos Maria Christierna Dei gracia Transilvaniae Moldaviae, Valachiae transalpinae etc. Princeps, partium regni Hungariae et Siciliae Domina et Siculorum Comes, Archidux Austriae, Dux Burgundiae etc., Comes Tirolis, Gortia etc.*

Titlul adaus de *princeps Moldaviae si Valachiae transalpinae*, l'a luat de la bărbatu-seu Sigismund, care l purta în urma tractatului cu Mihaiu Viteazul din 20 Maiu 1595 (v. col. Hurmuzaki 1595.)

După căderea lui Andrei Báthori la Șelimbăr în 28 Octobree 1599, Ardealul deveni în stăpânirea învingătorului Mihaiu Viteazul, care primi în dieta din Alba-Iulia omagiul țerii, și de la împăratul Rudolf titlu de locțiitoriu al Ardealului. De

la el ni-a rămas o monedă cu circumscripțiunea: *Michael: Val: Trans: Vauw: S: C: Rae: M: Cons: Per: Transyl: Locumt: Cis: Tran: Par: Ei: Sup: Exer: Ge: Cap.*, ear' la mijloc, *a: d: vigilantia: virtute: et armis: victoriam: nactus: 1600.* — (Erdély érmei de Dr. Érdy János).

Cu privire la ținutul Făgărașului avem de la Mihaiu Viteazul o carte de judecată între boerii *Dragomir* și între familiile *Millea* și *Bera* pentru a sésa parte din Mundra. In actul acesta Mihaiu Vodă se tituléză: *Noi Michail Voivod cu mila lui Dumnezeu Domn al tot pământului țerei românești și al pământului Ardealului și al Moldavei, Feciorul Marelui și preabunului Ioan Petrașcu Voivod etc.*, — ear' ca boeri de față sunt însemnați: jupânul *Teodosie Marele Logofêt*, jup. *Stoica Marele Postelnic*, jup. *Bîrsan Marele Vistier*, jup. *Lenc Marele Comis*, jup. *Leca Marele Postelnic*, și am scris eu *Carcalov Logofêt*, în luna lui Iulie 15 în cetatea Beligradului fiind cursul anilor de la Adam 7008, — iară de la Domnul Christos 1600. — Noi Michai Voivod m. p. — L. S. — (se află o copie în col. mea).

După uciderea lui Mihaiu Viteazul pe câmpul lui Traian de la

Turda în 1 Sept. 1601, prin comandantul trupelor imperiale *Basta*, Ardealul vine pe mâna acestuia în numele împăratului, ear' Sigismund Báthori voi a treia-oră să cuprindă domnia, pe carea însă o cedă lui *Rudolf* pentru 50000 ducați.

În contra lui Basta resvrătindu-se ardelenii aleg de principe al lor mai întâiu pe *Moise Székely* (1603), apoi pe *Stefan Bocskai* (1605), după acesta pe *Sigismund Rákoczi* (1607) și în fine pe *Gavriil Báthori* (1608—1613), care confiscă pentru sine districtul Făgărașului ce 'l ținuse comandantul trupelor ardeleni *Stefan Csáki* 1601—1608: de la *Gavriil Báthori*, care se titula: *Nos Gabriel Dei gratia Transilvaniae Princeps, Partium Regni Hungariae Dominus, et Siculorum Comes etc.*, — au rămas pentru boerii din țera Făgărașului mai multe diplome confirmatoriale și armale de nobilitate, întră cari amintim cea dată din Sibiu în 25 Februarie 1613 lui *Hangul Safar Boer* de A. Vist, pe care ridicându-l de nobil 'i dă următoarele armale: pe scut de colóre celestină se vede un lup care ține în laba dreptă sabia, în stânga un cuțit.

După *Gavriil Báthori*, ultimul din dinastia sa, omorît la Oradea-

mare 1613, a urmat ca principe al Ardealului *Gavriil Bethlen de Iktar* (1613—1629), de la care au rămas multe diplome confirmatoriale și de nobilitate pentru mai mulți boeri din țera Făgărașului, cu cari ne vom întâlni în partea specială. Dintră acestea cităm aci pe cea dată din Făgăraș în 12 April 1625 lui Andreiu *Pap vulgo Algia Preutésza* din Comăna, cu insemnele de nobilitate pe scut militar de colóre rubră se vede întră două dealuri o flóre de teiu. — In acéstă diplomă titulatura princepelui sună astfel: *Nos Gabriel Dei gracia Sacri Romani Imperii et Transilvaniae Princeps, partium Regni Hungariae Dominus Siculorum Comes, ac Oppoliae Ratiboriaequae Dux, etc.*

La anul 1626 el a inscris domeniul Făgărașului soției sale *Catharina Brandburgica* ca dotă pentru suma de 200,000 fl.

De la *Catharina* acésta, ca Princesă a Ardealului stăpână a Făgărașului, încă au rămas vre-o câteva diplome de confirmarea boerilor în posesiunile lor; — dintră cari amintim pe cea dată boerilor *Negrea* de Pozsorta din Făgăraș la 17 Maiu 1630, — și pe cea dată familiei *Moné* de A. Veneția din Făgăraș 28

Maiu 1630 etc., în cari ea se titulează: *Nos Catharina Dei gratia Nata Marchionissa Brandenburgica, Sacri Romani Imperij et Transilvaniae Princeps, partium Regni Hungariae Domina, Siculorum Comes, ac Borussiae, Iuliae, Cliniae Montium Ducissa* etc. Principele Gavriil Bethlen restaurase castelul Fogaras, unde a ținut casă și soția sa Catharina până ce resignând s'a depărtat de aici.

După mórtea lui Gavriil Bethlen (1629) și depărtarea soției sale Catharina, staturile ardelene aleseră de principe al lor pe *Stefan Bethlen* (1630), dar acesta resignând în favórea lui *George Rákoczi I*, — acesta deveni domnitoriu al Ardealului (1630—1648). — De la acesta ni-au rămas câteva diplome confirmatoriale, sau de nobilitare cu armale, între cari amintim aci pe cea datată din Cluj la 18 Septembrie 1632, prin care se confirmă *Solomon Monya* de a. Venitze în boeronalul avitic, — și în care se titulează: *Nos Georgius Rakoczi Dei gratia Princeps Transilvaniae, Partium Regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes* etc. Cu atât mai multe atari diplome a estradat soția sa *Susana Lorandffi*, căreia se înscrișese domeniul Făgăraș pe viéță pen-

tru suma dotală de 80,000 fl. — În diplomele confirmatoriale date boerilor din districtul Făgăraș, precum e a familiei *Rozorea de A. Venitze* din anul 1651 — a lui *Bărbat de F.-Ucea* 1652 — a lui *Trombitas de Dragos* 1654 — a lui *Codrea de Dragos* 1654 etc., ea se titula: *Nos Susana Lorandffi serenissimi quondam Principis Domini Georgiis Rakoczi, Principis Transilvaniae, Partium Regni Hungariae Domini et Siculorum Comitis etc. Relicta.* — † 1660.

După mórtea lui George Rákoczi I urmă în domnia Ardealului fiu-său George Rákoczi II (1648—1654), de la care au rămas puține diplome pentru boerii Districtului, pentru-că mumă-sa Susana ca Dómnă a Făgărașului continuă și sub fiul său a estrada diplome confirmatoriale; — ear' fiul seu se restrinse a da numai armale câtorva boeri nobilisați, precum cea dată din Alba-Iulia 26 Februarie 1656 lui *Mondrai Literati de Mundra* cu insemnele: pe scut militar de colóre celestină se vede o cunună de laur prin care trece o mână ținând calamul de scris; — cea dată tot din Alba-Iulia 8 Martie 1652 lui *Fogarasi de Dragos* cu insemnele de nobilitate:

pe scut de colóre celestină se vede un bucătariu tăind carne pe o masă, — etc. Titulatura principelui în aceste diplome sună: *Nos Georgius Rakoczi Dei gratia Princeps Transilvaniae partium regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes etc.*

După scurta domnire a Principilor *Francisc Rhédei* (1654—1658), *Acatius Barcsai* (1658—1661) și *Ioan Kemény* (1661), urmă în scaunul principatului ardelean Mihail Apafi I (1661—1690), care inscrie districtul Făgăraș soției sale Anna Bornemissa ca zestre în asemenea condițiuni cu cari îl avuse Susana Lorandffi.

Anna Bornemissa, o femeică pe cât de energică, pe atât și ambițioasă, ținea curte splendidă și casă sumtuosă la Făgăraș, spre a cărei acoperire de spese întră alte provente serviau și taxele ce le lua de la boeri pentru reînnoirea diplomelor sub titlu de *nova donatiune*, ear' când nu mai găsia boeri vechi spre a-i tunde, acolo crea boeri noi din curtenii sei și din alți plebei mai cu stare. În diplomele estradate de ea se titula: *Nos Anna Bornemissa Dei gratia Principissa Transilvaniae, Partium Regni Hungariae Domina et Siculorum Comitissa etc.*

Pe lângă acestea și bărbatu-seu Mihail ca suveran al Ardealului încă da diplome de nobilitate, între cari amintim aci pe cea datată din Segesvár 1 April 1663 lui *Opra Barbat de F. Ucea* cu armale: pe scut ceruleu se vede un bărbat ținând în drépta sabia, în stânga o cunună de laur. Tot din Segesvár în 29 Ianuarie 1663 a dat lui *Buibuk Boer de F. Szombatfalva* armale: pe scut ceruleu un bărbat ținând în mâna dréptă sabia, în stânga o ghirlandă de laur; — ear' la 12 Iulie 1663 din castrul de pe câmpul Alvincz a dat lui *Trombitas de Dragos* armale: pe scut de colóre celestină se vede un trâmbițaș. La 29 Maiu 1665 din Alba-Iulia a dat fraților *Boer de A. Comana* armale: pe scut ceruleu un călăreț cu sabia infiptă într'un cap de turc. Din Făgăraș la 14 Martie 1668 a dat armale lui *Popa de Galatz* presentând: pe scut albastru un cocor ținând în laba dréptă o păsărică. Din Radnot în 11 August 1670 a dat lui *Stoica Klococzan de A. Venicze* armale: pe scut ceruleu un leu ținând în laba dréptă o sabie.

Cu alte asemenea diplome atât de la M. Apafi I cât și de la soția sa Anna ne vom mai întâlni în partea

specială. Aci mai amintim numai diploma dată de M. Apafi din Făgăraș 23 Iunie 1678 lui Constantin Basaraba a Brancovan *Valachiae Transalpinæ Vaivoda et in nostro Principatu S. R. I. Comiti*, prin care îi donează satul Sâmbăta de sus, — poruncind căpitanului suprem din Făgăraș Pan Inczedi și prefectului bunurilor sale Thalaba de Szesztsor să se acomodeze acestei donațiuni. Titulatura lui M. Apafi sună ca și a soției sale: *Nos Michael Apafi Dei gratia Princeps Transilvaniae, Partium Regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes*. Sub această titulatură a dat Mihail Apafi I cu contrasignatura cancelariului Ioan Bethlen din castrele ad Campum Micola la 20 April 1662 diploma de denumire a lui *Daniil episcop* al țerei Făgărașului exemtă de jurisdicțiunea diecesană a lui Sava Brancovici (doc. de Dr. Il. Pușcariu I).

După ce Ana Bornemissa murì în anul 1688, curênd îi urmà cu trecerea din lumea acêsta și bărbatu-seu cel debil Mihail Apafi, care murì în Făgăraș la 13 April 1690.

După Apafi Mihail I urmà ca principe al Ardealului minoreanul seu fiu *Mihail Apafi II*, luat sub protecțiunea și curatela împêratului Leopold I.

Leopold I. după bătaia de la Viena 1683 curățind Ungaria de Turci, întră cu armata sa învingătoare și în Ardeal, unde asigură statuturilor constituționale de trei națiuni privilegiate, a Ungurilor, Secuilor și Sașilor, și de patru confesiuni recepte, r. catolică, reformată, luterană și unitară privilegiile prin diploma, așa numită Leopoldină din anul 1691, în care însă de Români nu era nici o amintire. Pentru administrarea Ardealului institui un guvern regiu, o cancelarie aulică, o comandă militară, restitui episcopatul r. catolic, și puse în lucrare unirea Românilor cu biserica r. catolică, etc.

În contra tinărului Apafi II. se resculă pretendentul *Emeric Tököly*, care sprijinit de Turci întreprinse o invasiune în Ardeal prin pasul Branului, bătù óstea lui Haiszler la Zernești, se proclamă de Principe al Ardealului la Cristian lângă Sibiiu, dar' fù din țeră alungat în România prin armele imperiale conduse de marchionul de Baden, și murì esilat în Nicomedia 1705.

Apafi II. în urma păcii din Carlovicz din anul 1699 resignà pe lângă o pensiune de 12,000 fl. și murì la anul 1713, — ear' Ardealul mai tre-

când și peste revoltele Kurutziane ale lui *Francisc Rákoczy* (1705—1711) — deveni definitiv sub casa austriacă dimpreună cu districtul Făgărașului ca domeniu fiscal.

De la Mihail Apafi II. încă au rămas câteva diplome confirmatoriale în boeronatele următorilor: a lui *Frânc de F.-Comana* dată din Făgăraș la 1 Februarie 1696, a lui *Coste de A.-Comana* din Făgăraș 2 April 1696, și în fine a lui *Stanislav de Besimbak* dată din Viena 9 Martie 1700, ear' de la Leopold I. mai multe diplome nobilitare, întră cari însemnăm pe a lui *Bojer alias Halmágyi de A.-Comana*, din Viena 5 Novembre 1701 cu armale: pe scut ceruleu o corónă din care ese un leu pe jumătate cu spada în gură; — pe a lui *Bota din Perșani*, din Viena 23 April 1703 cu armale: pe scut ceruleu trei coline cu trei stupi, din cari es albine, etc.

După Leopold I. urmă *Iosif I.* (1705—1711) sub care încetă revolta lui *Francisc Rákoczy* și se încheiă pacea cu protestanții pe basa convențiunei de la Sătmar.

După *Iosif I.* veni la cârmă *Carol VI.* (1711—1740), de la care boerii făgărășeni au câștigat mai multe di-

plome de nobilitate, între cari însemnăm aci: pe a lui *Balya de Dragos* cu datul din Viena 25 Februarie 1718 având armale: pe scut ceruleu un brachiu ținând lancea; pe a lui *Popa de Voila*, din Viena 14 Martie 1718, cu armale: pe scut ceruleu un brachiu ținând cartea în mână; pe a lui *Stojka de A.-Venitze*, din Laxenburg 15 Iunie 1718, cu armale: pe scut ceruleu un umăr ținând gladiul evaginat, etc. Sub Carol VI. se institui episcopatul unit din Făgăraș înzestrat cu moșiile Sâmbăta și Gherla, — denumit fiind de episcop *Ioan Giurgiu Pataki*, — sub care se luară pentru uniți mai multe biserici ortodoxe, și între aceste și cea din Făgăraș zidită de principele Brancovean. La anul 1729 fu denumit episcop al Făgărașului *Ioan Inocențiu Klein*, care la anul 1738 schimbă domeniul Sâmbăta și Gherla cu domeniul Blajului, unde se mută cu reședința.

La anul 1722 se înarticulase sancțiunea pragmatică pentru succesiunea la tron și a liniei feminine, după care urmă *Maria Theresia* (1740—1780). Sub *Maria Theresia* se înființă la anul 1762 granița militară cu două regimente infanteriă,

între cari regimentul I cu stabul la Orlat, având două batalioane cu câte 6 companii, dintră cari cele prime șese se întindeau de la Orlat până la Hațeg, ear' celelalte șese spre țera Oltului până la Țințari, și a nume a 7-a comp. la Racovița, a 8-a la Viștea, a 9-a la Lissa, a 10-a la Mărgineni, a 11-a la Ohaba și a 12-a la Țințari, având stabul Batalionului II în Recea. Se înființase și un regiment român de dragoni din mărginași, care însă disolvându-se, dragonii grănițeri se încorporară parte la regimentul pedestrașilor grănițeri, parte la regimentul de husari grănițeri din S.-Giorgii-săcucești, din cari în districtul Făgărașului rămase numai aripa de husari români din Dejani, — până ce totă granița militară se desființă, — trecând la starea civilă în anul 1851.

Dominiul fiscal al Făgărașului, în cât nu se militarizase, la anul 1764 se inscrise națiunii săsești pe 99 de ani pentru suma de 200,000 fl. — care pe lângă reîntorcerea acestei sume fû rescumpărat de fisc la anul 1863. — Sub Maria Theresia se regulară administrațiunea politică și judecătorească, contribuțiunile publice, și serviciile urbariale ale clăcașilor,

cum și afacerile montanistice; apoi ridică Ardealul la mare Principat.

Maria Theresia concedând neuniților din Ardeal să aibă Episcop ortodox, la anul 1762 denumi pe episcopul de la Buda *Dionisie Novacovici*, și la anul 1770 pe *Sofronie Chirilovici* asemenea episcop la Buda, totodată și ca administratori ai diecesei ardelenene; — ear' pentru uniți la Blaj după resignarea lui Clain 1751, urmă *Petru Paul Aron*, apoi la anul 1765 *Athanasie Rednic*, și la anul 1772—1782 *Grigorie Maior*.

La 1762 se făcù conscripțiune oficială despre numărul uniților și neuniților, al cărei rezultat sumar a fost 2250 popi uniți cu 25,225 familii și 521 biserici unite, ear' la neuniți au fost 1365 popi, 128,658 familii cu 1366 biserici. — Din aceste tôte cad pe districtul Făgărașului 107 popi uniți cu 472 familii și 23 biserici, apoi neuniți 146 popi cu 5339 familii și 40 biserici.

De la Maria Theresia, ca și de la următorii ei avem cu privire la țera Făgărașului mai multe mandate requisitoriale, transumpte și sentințe judiciale aduse în numele împăraților ca Regi ai Ungariei și Mare-Principi ai Ardealului.

La anul 1780—1790 împăratul *Iosif II*, luând cârma imperiului german, ca și a Regatului Ungar dimpreună cu Ardealul, domni și aci pe cale absolutistică. El suspințend constituțiunea Ardealului, și vechile comitate, împărți din nou țera — fără privire la națiunile recepte — în 11 comitate, între cari era și comitatul Făgărașului arondat din vechiul district, adaugându-i-se scaunele vecine ale Nocrichiului, Cincului și Cohalmului, — și vre-o câteva comune vecine din scaunul Sibiiului și din comitatul Albei-superiøre.

Sub Iosif II se concese pentru neuniții din Ardeal episcopi proprii și stabili, la anul 1783 *Gedeon Nichitici*, apoi 1789 *Gerasim Adamovici*; ear' pentru uniți la Blaj se confirmă de episcop *Ioan Bobb* (1782—1830).

După mörtea lui Iosif II la anul 1790 urmând frate-sëu *Leopold II*, sub acesta se restituì starea politică de mai nainte, ceea-ce se susținù și sub *Francisc I.* (1792 — 1835) cum și sub urmașul sëu *Ferdinand V* (1835—1848). — La anul 1848 se începe o eră nouă constituțională — și pentru țera Făgărașului.

Dacă aruncăm o reprivire peste timpul dinainte de anul 1848, venim

la resumatul, că boerii din țera Făgărașului de la început au avut o autonomie estinsă atât peste comunele lor sătești, cât și peste întreg districtul. Ei concurau cu toții cei maioreni la adunările municipale, unde alegeau scaunul lor boeronal de 12 asesori jurați, funcționarii districtului și deputații dietali. — Scaunul boeronal sub presidiul căpitanului suprem reprezenta ținutul Făgărașului, decidea asupra tuturor cauzelor publice ale districtului și ale singuraticilor boeri, etc. — Căpitanul suprem, care de regulă era totdeauna și castelanul cetății Făgărașului, — era denumit prin Domnitoriul țerii.

După registrul ce ni-l'a lăsat Benkő (în Transilv. specialis), întregit cu datele posterioare, seria căpitanilor supremi ai Făgărașului — în cât sunt cunoscuți — cu datul aproximativ al începerii activității lor, e următoarea :

1. Stefan Tokos, 1507. — 2. Paul Tomori, 1509. — 3. Nicolae și Laurențiu Tomori, 1520. — 4. Cosmus Horvat Pétrityevich, 1579. — 5. Nicolae Bessenyei, 1593. — 6. Mihail Macskási, 1610. — 7. Ioan Balling, 1612. — 8. Balthazar Kemény, 1614.

9. Ioan Kemény, 1635. — 10. Andreiu Barcsai, 1660. — 11. Simion Kemény, 1660. — 12. Andreiu Ugron, 1661. — 13. Paul Inczédi, 1678. — 14. Ioan Cserey, 1679 — 15. Gregoriu Bethlen, 1684. — 16. Simion Boer, 1704. — 17. Baron Ioan Toroczkaï, 1730. — 18. Baron Andreiu Szentkereszti, 1734. — 19. Andreiu Horváth, 1744. — 20. Grof Paul Teleki, 1746. — 21. Grof Nicolae Bethlen, 1758. — 22. Baron Mihail Brukenthal, 1767. — 23. Stefan Beldi, 1774. — 24. Mihail Ahlenfeld, 1784. — 25. Baron Samuil Brukenthal, 1798. — 26. Iosif Donáth, 1791. — 27. Baron Ioan Miske, 1800. — 28. Iosif Bisztrai, 1806. — 29. Stefan Béldi, 1818. — 30. Grof Ioan Nemeş, 1826. — 31. Baron Carol Brukenthal, 1840. — 32. Grof Gavriil Bethlen, ca fõispan, 1848. — 33. Dupã comandantii militari urmã Ignatie Grüner ca Prefect, 1854. — 34. Ioan Bran de Lemény, 1861. — 35. Ioan cav. de Puşcariu, 1865. — 36. Ladislau Tamás, 1867. — tustrei ca căpitani supremi. — 37. Coloman Boer, 1873, ca căpitan suprem, apoi de la 1876 ca fõispan 38. Iuliu Szentiványi, 1877. — 39. Mihail Horváth, 1882. — 40. Guido Bauszner de la 1891, tot fõispani.

Căpitanii supremi, ca și comiții supremi (Prefecții) aveau mai înainte doi vice-căpitani și șese solgăbirii, astăzi numai un vice comite și patru pretori (subprefecți), — cari esecutau afacerile politice, amăsurat ordinațiilor guvernului și ale cancelariei aulice, — astăzi a ministeriului ungar.

În privința judiciară la început, după cum am văzut, toate cauzele boierilor se judecau prin scaunul boeronal compus din 12 asesori aleși din boeri și prin boeri, de regulă sub presidiul căpitanului suprem sau al locțiitorului seu. — Acest scaun se numi mai târziu și *sedria generalis*, *sedis judiciaria superior*, — deore-ce pentru cauze mai mărunte se institui *sedria partialis* de regulă sub presidiul vice-căpitanului asistat de 6 boeri și alți jurați de condițiune liberă, — de la care se putea apela la cea generală. — De la *sedria generală* (tribunal) apelațiunea mergea la Tabla regéscă, și de aci la guvern și respective la Curia regéscă.

Cauzele clăcașilor privitoare la îndatoririle lor jobăgești se judecau în așa numitul *forum dominale*, ce se ținea în curțile domnești sub presidiul Provisorilor dominali cu întervenirea subprefecților.

Afară de acestea la anul 1669 se institui în țără, prin urmare și pentru districtul Făgărașului, *Forum Productionale*, care se compunea din consilieri guverniali și din asesori ai tablei regie, cum și din alți funcționari superiori ai țării. — Acest for producțional era chiămat a revidia moșiile fiscale înstrăinate după așa numitul an epochal 1657, și spre acest scop el provocă prin advocații fiscali pe toți nobilii și boerii să justifice titlul de posesiune, căci altcum li-se confisca moșia și proprietariul devenia supus al fiscului, în districtul Făgărașului sub nume de *boeriu cădut*.

Mai toți boerii din ținutul Făgărașului au trecut prin sita désă a forului producțional, și mulți din ei au trebuit să sucumbe și să 'și pėrdă pe lângă moșie și libertatea personală.

Intrė boerii căduți, pe cât ne sunt cunoscuți însemnăm familiile următore: *Pocimp, Czika, Bibu, Hancha* (Langa), *Roita, Inczu și Matzeu* din Perșani, — *Vulcul și Nan* din Părău, *Vancea, Solomon, Stoia și Urs* din Șinca-vechiă, — *Flucus, Popa, Bulea și Chiușdea* din Șinca-nouă, — *Nan* din Părău — *Idomir și Barbu* din Șercăița, — *Burszan* de Ucsa, *Ziin* de Cărțișora, *Grozava* de F.-Arpás, etc. etc.

Procesele producționale erau pe cât îndelungate pe atât și costisitoare, și un atare proces început de părinți arare-ori se putea finalisa prin strănepoții lor, — pentru-că trebuia să umble mult pe la arhivele și locurile credibile ale țării, ca să-și procure — dacă se mai găseau — documente vechi, și — în cât acestea nu se mai găseau — trebuiau să facă inquisițiuni — valatașuri — pe lângă ascultarea de sute de martori bătrâni din toate satele vecine, cari știau ceva din auditele celor și mai bătrâni; mai departe trebuiau să țină advocați permanenți, cărora trebuiau an de an să le escontenteze munca cu bani, bucate, miei, porci, găini, ouă și ceelelalte ce mai trebuiau la bucătăria lor, și cari tocmai de aceea nu se grăbiau cu finalizarea procesului, pe care adesea-l lăsau ca zestre fiilor și ginerilor. Așa d. e. procesele producționale ale boerilor din Grid începute parte îndată după conscrierea fiscalităților din anul 1650, parte în urma revisiunii drepturilor nobilitare din anul 1761 în limba latină și continuate în limba magiară, d'abia se finalisară în anul 1854 la Curtea supremă din Viena, în limba germană.

E de interes istoric și instructiv a cunósște alegațiunile pro et contra, și motivele sentințelor producționale ale boerilor nostri, de aceea vom reproduce câteva specimine întră documentele ce le vom publica în partea IV.

Boerii din ținutul Făgărașului neavând școlele lor naționale, cu puțină escepțiune, nu știau carte, și de aceea după întroducerea sedriilor permanente funcționarii acestora și advocații se recrutau mai cu sémă din sėcuime și din comitatele vecine, căroră boerii mai de frunte își țineau de mare onóre dacă le puteau da în căsătorie fețele lor și moșiile de zestre.

De aceea nu e mirare că boerii, cari concurau cu miile la congregațiunile marcale, nici nu încăpeau în sala de consultare, ci se întorceau nóptea acasă iluminați, fără să știe ce au hotărît domnii. De ací a rămas proverbul, că dreptatea e cum o fac domnii.

Mulți dintră boerii țerii Făgărașului la anul 1762 se incorporară în granița militară, ale căror moșii, munți și regale, prin regimul militar se comassară în administrarea comunală, față de care la repeșitele

reclamări de abia la anul 1843 se ținù o comisiune mixtă, care cercetă actele de îndreptățire a 98 de familii boerești din granița militară. Dar' tóte acestea se finalisară de abia cu ocasiunea disolvării graniței în anul 1851, și cu segregarea averii fostilor grănițeri în anul 1862.

În granița militară se întroduseră mai pretutindenea școle elementare cu limba română și germană, unde tineretul se pregătia mai cu sémă pentru cariera militară.

Dar' și aci la posturile de ofițeri comandanți erau chiămați mai cu sémă străini, și numai în timpurile mai recente se ridicară și dintră grănițerii români prin virtutea lor militară până la trépta de generali. În aceste școle s'au procopsit mulți și din statul civil, cari asemenea s'au înălțat până la posturi cardinale.

În urma reformelor celor mari recente ale administrațiunei și justiției, astăzi boerilor din țera Făgărașului, egalisați cu celelalte clase de locuitori, nu li-au mai rămas alte reminiscențe din vechile lor privilegii, de cât votul universal al celor conscriși în anul 1848 și respective la anul 1867 ad personam până mai trăesc, așa că dintre 4000 boeri ale-

gători conscriși la anul 1872 astăzi de abia mai sunt jumătate dintră ei.

În compensațiune pentru aceste pierderi ne bucurăm că populațiunea ținutului Făgăraș inclusive cu boerii de acolo, prin înființarea de școle și biserici dotate s'a avântat la o cultură vrednică de laudă și la o stare economică ce 'i garantază lupta pentru esistență.

Dacă după schimbarea totală a trecutului istoric al boerilor din țera Făgărașului ne mai ocupăm cu el, o facem conștii de cântul lui Horatiu:

*Fortes creantur fortibus et bonis,
Est in iuvenis est in equis patrum
Virtus. —*

